

Левенець О. І., учитель-методист вищої кваліфікаційної категорії
(Рівненський навчально-виховний комплекс «Колегіум»)

ОЛІМПІЙСЬКА ОСВІТА – ВАЖЛИВИЙ ЕЛЕМЕНТ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ

***Анотація.** У статті досліджено історичні аспекти системи олімпійського виховання періоду античних часів Стародавньої Греції і періоду відродження Олімпійських ігор. Розглянуто важливість постаті П'єра де Кубертена не лише як засновника сучасного олімпізму, а як педагога, новатора, творця концепції «олімпійської педагогіки». Подано рекомендації щодо впровадження у процес навчання й виховання найбільш цікавих для школярів форм позакласної роботи з олімпійської освіти, що сприяє гуманізації суспільства.*

***Ключові слова:** олімпійська освіта, фізична культура, спорт, учитель, школа, суспільство, виховання.*

***Аннотация.** В статье исследованы исторические аспекты системы олимпийского воспитания периода античных времен Древней Греции и периода возрождения Олимпийских игр. Рассмотрено важность фигуры Пьера де Кубертена не только как основателя современного олимпизма, а как педагога, новатора, создателя концепции «олимпийской педагогики». Даны рекомендации по внедрению в процесс обучения и воспитания наиболее интересных для школьников форм внеклассной работы по олимпийскому образованию, что будет способствовать гуманизации общества.*

***Ключевые слова:** олимпийское образование, физическая культура, спорт, учитель, общество, школа, воспитание.*

***Annotation.** The article analyzes the historical aspects of the system of education of the period of ancient times of ancient Greece and the period of the Olympic Games revival. Considered the importance of the figure of Pierre de Coubertin not only as the founder of modern olympism, but as a teacher, innovator, creator of the concept of «Olympic pedagogy». Recommendations on introduction into the process of education of the most interesting forms for extracurricular work on Olympic education that contribute to the humanization of society are presented. Historical data on the formation and development of the education system in Ancient Greece show that the education of youth in ancient times was based on a program that contributed to the comprehensive physical and spiritual development of a man. The theory that Pierre de Coubertin laid the foundation for the creation of a special subject «sports pedagogy» has made it possible to foresee human development in various spheres of its activity*

(education, sports, art), and the rapid development of society and sport has led the author of the theory to the concept «Olympic pedagogy», in which he saw the unique means of education and education, thus foreseeing the Olympic education and education of the younger generation. Given the change in the philosophy of education at the present stage, the New Ukrainian School should take into account the individual characteristics and needs of each child in order to reveal its potential and help to realize him in life. Promoting the solving of such tasks may be the introduction of various forms of extracurricular work in the Olympic education, which is an important component of humanistic education, in the process of teaching and upbringing.

Key words: *Olympic education, physical culture, sport, teacher, society, school, education.*

Сучасна школа динамічна, вона пред'являє багато серйозних запитів. Першокласники мають виконувати правила шкільного життя, управляти не тільки поведінкою, але й розумовою діяльністю: увагою, пам'яттю, мисленням. Дитині необхідне вміння слухати, запам'ятовувати, спостерігати, вирішувати завдання, яке поставив учитель.

Актуальність дослідження обумовлено необхідністю впровадження в навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів нових освітніх програм, які дають можливість забезпечити подолання розбіжностей у досягненнях, зумовлених готовністю учня до здобуття освіти. Нині реалізуються нові засади освітнього процесу, які покликані сприяти системним реформам національної освіти, процесам її інтеграції до європейського та всесвітнього освітнього простору. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей... [1]. Усі діти, які пішли до першого класу, навчаються у новому освітньому середовищі і за новими методиками навчання. Слід зазначити, що основна відмінність нових методик – це орієнтація на здобуття учнями компетентностей, *розкриття потенціал кожної дитини, допомога їй реалізувати себе у житті.*

Проблеми гуманістичного виховання, що пов'язані з олімпізмом й олімпійською освітою у системі освіти кінця ХХ – початку ХХІ ст. досліджували такі вчені, як: К. Балтремус, І. Бех, К. Георгіадіс, О. Сухомлинська, М. Кобринський, О. Контаністов, В. Кремень та ін. [2–8]. Їхні роботи дають підстави стверджувати, що впровадження елементів олімпійської освіти у процес навчання й виховання, як позитивного фактора, сприяє гуманізації суспільства.

Метою нашої статті є дослідження доцільності впровадження олімпійської освіти у навчально-виховний процес школи. Для досягнення цієї мети визначені такі завдання:

- проаналізувати історичні дані становлення та розвитку олімпійської освіти у Стародавній Греції;
- розглянути виховне значення олімпійського руху з погляду П'єра де Кубертена;
- подати рекомендації щодо впровадження у процес навчання й виховання найбільш цікавих для школярів форм позакласної роботи з олімпійської освіти.

Вперше офіційне обговорення питань олімпійської освіти відбулося наприкінці XIX ст. (у 1897 р. на сесії МОК у Гаврі), проте його витоки належить шукати у Стародавній Греції [9].

У період розквіту фізичної культури Афін, що припадає на VI – початок IV ст. до н. е., крім фізичної підготовки застосовувалися заходи з розвитку розумових здібностей спортсменів. Розвинута система естетичного та етичного виховання афіняни органічно поєднувалася з фізичною культурою [10].

У полісах Греції тілесне виховання розглядалося як умова, що забезпечувала повноцінну діяльність громадянина. Призначення античної гімнастики полягало в тому, щоб забезпечити відповідність між думками та діями, поведінкою і приписами, словом та вчинком [11].

Ідея, яка об'єднувала цілі, засоби і методи античного фізичного виховання полягала у тому, щоб кожна здібність повинна розвиватися у боротьбі – так вчила еллінська народна педагогіка... Кожний грек із дитинства відчував у собі бажання брати участь у змаганнях міст, сприяти розвитку свого міста... [12].

Спорт для греків був не просто розвагою, він сприймався як серйозне заняття, тісно пов'язане з гігієною та медициною, а також з естетикою та етикою. Таким чином, фізичне виховання залишалось одним із суттєвих аспектів культурного життя греків [13]. На інтенсивний розвиток спортивних змагань у Стародавній Греції великий вплив здійснював важливий елемент буття і культури стародавніх греків – агоністика – змагальний принцип, який реалізувався в усіх сферах життя (праці, мистецтві, спорті) з метою досягнення найкращих результатів, визнання, прославлення сфери діяльності, примноження особистого престижу і слави міста-держави [9].

Виховання спортивного духу у Стародавній Греції базувалося на тому самому фундаменті, що й інші культурні цінності грецької цивілізації. І головним серед них було звільнення людини від будь-якої деспотії. Людину вчили вірити в себе, у свої сили і можливості, найвищі цінності людського життя. Тілесна досконалість, фізична і духовна сила для греків були основоположними принципами, що, як правило, проявлялись і здійснювались на спортивних аренах [9]. Життєвим кредо стародавніх греків було гармонійне поєднання тіла, духу та розуму. І тут доречно згадати мудрі слова, які були викарбувані на скелі в Стародавній Елладі:

«Якщо хочеш бути сильним – бігай, хочеш бути красивим – бігай, хочеш бути розумним – бігай» [14].

Освіта молоді в античні часи базувалась на програмі, яка сприяла всебічному фізичному і духовному розвитку. Роль палестр і гімнасій була вирішальною у формуванні характеру і духу всіх античних Ігор. Щоденні розумові і фізичні вправи, інтелектуальні та артистичні змагання – все це призводило до усвідомлення переваг здорового способу життя [15; 16].

Якщо, використовуючи термін «освіта», ми маємо на увазі ерудицію, тренування, культуру і гуманізм як характерні риси згаданого вище терміну, то церемоніал стародавніх Олімпійських ігор на спеціально відведеній території у священному Алтисі та прилеглих районах був першим зразком олімпійської освіти для спортсменів, глядачів та пілігримів [3].

Гуманістичні ідеї входили до концепції виховання античного періоду, однією зі складових якої була каллокагатія – духовно-естетичний ідеал давньогрецької культури, що привертав увагу вчених, педагогів, громадських діячів багатьох поколінь, починаючи з Аристотеля і до сьогодні: Л. Куна, С. Дурантеза, В. М. Платонова [17].

Ініціатору відродження сучасних Олімпійських ігор П'єру де Кубертену імпонували погляди стародавніх греків на систему виховання, проведення різноманітних змагань, головними з яких були Олімпійські ігри. В них Кубертена приваблювала, передовсім, як він підкреслював, «одна з найкращих особливостей грецької цивілізації: участь м'язів у роботі з морального розвитку». Саме це і мріяв він відродити, прагнучи наповнити неоолімпізм, перш за все, моральним, духовним змістом [17].

Пояснюючи необхідність відновлення Олімпійських ігор, П'єр де Кубертен зазначав: «Наша мета – відродити інститут, що перебуває в цілковитому забутті багатьох віків. Значення спорту зростає з кожним роком. Його роль у сучасному світі так само значна, якою була за античності. Народжуються види спорту з новими характеристиками, вони інтернаціональні й демократичні, а отже, відповідають ідеалам і потребам нашого часу». Водночас він застерігав: «... за наших днів, як і в минулому, їхній вплив може бути і позитивним і негативним, що залежить від їх використання та напрямів розвитку. Спорт може збуджувати як найбагатші, так і найбільш упосліджені почуття. Він може розвивати безкорисливість і зажерливість, може бути великодушним і зрадливим, мужнім і відрозливим. Урешті, він може використовуватись для зміцнення миру або для приготувань до війни». Він вважав, що «високі почуття, прагнення до безкорисливості й великодушності, дух лицарства, сильна енергія і мир є чільними потребами сучасних демократичних держав...» [18].

Своє бачення призначення спорту й олімпійського руху в сучасному світі П'єр де Кубертен висловив у поетичній формі – у безсмертному творі

«Ода спорту» [18]. Ідеали, які були в основі олімпійського спорту Стародавньої Греції, а саме синтез розумової та фізичної досконалості, – вічні й привабливі для людства. Саме боротьба за ці ідеали не тільки дозволила відродити Олімпійські ігри, а й зробила олімпійський рух дуже популярним явищем, що охоплює всі континенти і країни, свого роду феноменом суспільного життя світового співтовариства [3; 15].

Одним з основоположних принципів олімпійського руху є визначення олімпізму як «життєвої філософії, що звеличує та об'єднує в гармонійне ціле якості тіла, волі й розуму. Поєднуючи спорт із культурою та освітою, олімпізм прагне створити такий спосіб життя, який базувався б на радощах, здобутих через зусилля, освітніх цінностях доброго прикладу та повазі до універсальних етичних принципів» [19; 20].

П'єр де Кубертен був упевнений у тому, що фундаментом олімпізму мають стати не лише фізичні зусилля людини, які сприяють досконалості, але й її контакти з живописом і літературою, любов до Батьківщини.

Метою олімпізму є повсюдне використання спорту для служіння гармонійному розвитку людини, щоб сприяти створенню мирного суспільства, яке піклувалося б про збереження людської гідності [6; 9; 21].

Олімпізм для Кубертена як філософія життя був духовним, розумовим і фізичним життєвим досвідом у постійних зусиллях людини досягти морального й інтелектуального підйому. Набагато випередивши свій час, він у думках і на ділі разом зі створенням Кафедри олімпійських наук в Німці виступив на захист навчання олімпізму [3; 22].

У розумінні виховних завдань олімпійського руху Кубертен орієнтувався передовсім на гуманістичну ідею необхідності гармонійного розвитку особистості. Ця ідея піднімається до платонівської аристократичної тріади: музика, філософія і гімнастика, які розглядаються як фундаментальні елементи, що стосуються всіх аспектів існування людини, а також до давньогрецького ідеалу калокагатії (з гр. kalos – прекрасний і agatos – добрий). Цей ідеал має на увазі таку прекрасну людину, для якої характерні поєднання зовнішніх достоїнств із внутрішніми, духовними, моральними якостями, гармонія тіла і душі [23; 24].

П'єр де Кубертен також замислювався і над такою колізією, як олімпізм і щастя. Він говорив, що якби його запитали, як жити у злагоді з олімпійським духом, то першою умовою він назвав би – бути щасливим. Але щастя, отримане від фізичних вправ – це результат двох невід'ємних елементів людського буття: тіла і духу. Поділ цих двох частин одного цілого на повністю незалежні фактори призводить до дисармонії особистості, а тому вони повинні бути зведені в одне гармонійне ціле, щоб досягти рівноваги, якої досягли у стародавній Олімпії [25].

Головним виховним завданням олімпійського руху ініціатор відродження сучасних Олімпійських ігор вважав формування в людині гармонії через

спорт. Він підкреслював, що олімпійський рух може стати школою виховання шляхетності і моральної чистоти, так само як фізичної витривалості і сили; формувати характер і зміцнювати моральну силу, а тому сприяти гармонійному розвитку людини [26].

Підкреслюючи, що без знань минулого ми не змогли б зрозуміти майбутнє, Кубертен висловлював надію на те, що історія реалізує всі інтелектуальні компоненти, у тому числі й олімпізм, котрий також належить історії. Він відмічав, що Олімпійські ігри мають педагогічний аспект, як і у минулому сфокусований на культурі молоді і колективної думки народів [27].

П'єр де Кубертен був першим педагогом, який висловився з приводу виховної ролі олімпізму. Можливо, педагогічний напрям у Кубертена був сильніше пов'язаний із спортом, але головним засобом досягнення миру він вважав виховання високих моральних якостей особистості [31]. Кубертен-педагог вбачав у спорті унікальний засіб виховання й освіти. Він вважав, що спорт – це діяльність не заради задоволення або засіб від байдикування і навіть не фізична компенсація розумової роботи, а навпаки – джерело внутрішньої досконалості кожної людини [26].

Ініціатор відродження сучасних Олімпійських ігор заклав фундамент науковому обґрунтуванню спеціального предмета, який назвав «спортивна педагогіка», тим самим передбачивши олімпійську освіту і виховання підростаючого покоління, які з'явилися пізніше [28].

Олімпійська педагогічна програма П'єра де Кубертена була багатогранною, такою, що охоплювала різні дисципліни і теми, з чітко визначеними соціально-культурними і гуманітарними цілями, що знайшло відображення у його численних педагогічних працях. Олімпійська педагогіка включала спортивну освіту, освіту в галузі встановлення миру, соціальну освіту, необхідну для демократії, історичну освіту, освіту в галузі філософії, фізкультури, мистецтва, фізіології спорту, гігієни, формування характеру, сучасного лицарства, апофеозу. Стурбованість за майбутнє Олімпійських ігор і подальший розвиток спорту змусила його створити і визначити новий термін «олімпійська педагогіка», що ґрунтувалася на повазі до «зусиль і ритмічності» [3].

Результатом діяльності Кубертена є створення концепції «спортивної педагогіки», а потім «олімпізму» й «олімпійської педагогіки». Олімпійські ігри і спорт у цілому Кубертен розглядав як засіб вирішення педагогічних завдань, практичної реалізації реформи освіти, метою якої було вдосконалення людини, людських відносин. Головна мета олімпійського руху, на думку Кубертена, полягає в тому, щоб на основі свідомої, цілеспрямованої та скоординованої діяльності, з одного боку, всебічно сприяти реалізації у спорті і через спорт гуманістичних ідеалів і цінностей, а з іншого – протидіяти його антигуманному використанню [29].

Згідно нового Державного стандарту початкової освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 87 від 21 лютого 2018 р., метою фізкультурної освітньої діяльності є формування соціальної та інших ключових компетентностей, стійкої мотивації здобувачів освіти до занять фізичною культурою і спортом для забезпечення гармонійного фізичного розвитку, підвищення функціональних можливостей організму, вдосконалення життєво необхідних рухових умінь та навичок [30].

Здобувач освіти має: – регулярно займатися руховою активністю, фізичною культурою та спортом; – демонструвати рухові вміння та навички, а також використовувати їх у різних життєвих ситуаціях; – добирати фізичні вправи для підвищення рівня фізичної підготовленості; – керуватися правилами безпечної і чесної гри, уміти боротися, вигравати і програвати; – усвідомлювати значення фізичних вправ для здоров'я, емоційного задоволення, гартування характеру, самовираження та соціальної взаємодії [30].

Освіта й виховання мають стати фундаментом турботи про підростаюче покоління. Формування позитивного ставлення дітей та молоді до занять фізичною культурою, спортом, до високих спортивних результатів повинна забезпечити широка мережа різних спортивних секцій і гуртків на базі шкіл. А регулярне проведення дитячих та молодіжних спортивних змагань з використанням олімпійської символіки дозволить ознайомити учасників заходу з символами та церемоніями Олімпійських ігор. В залежності від вікової категорії учасників, потрібно підбирати найбільш цікаві форми позакласної роботи з олімпійської освіти. Так, для учнів початкової школи можна запропонувати олімпійські уроки, конкурс малюнків, олімпійські вікторини, конкурс «Листівка олімпійцям», змагання «Олімпійські перегони».

Учням середнього шкільного віку, позитивний результат принесуть усі із наведених вище форм роботи, а також діяльність олімпійського куточка або кабінету олімпійської освіти, конкурс стінних газет, малі Олімпійські ігри, спецкурс «Основи олімпійських знань». Для учнів старшого шкільного віку більш ефективними і цікавими будуть такі форми роботи, як дискусія, диспут, прес-конференція, брифінг, олімпійські фестивалі, конкурс стінних газет, години спілкування.

Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку на планеті. Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати, що Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді [31].

Інтеграція олімпійської освіти в навчально-виховний процес дозволяє залучити більш широкий загал школярів до гуманістичних ідеалів і

цінностей олімпізму, але для цього необхідно забезпечити заклади освіти науково-методичною літературою та теоретико-методичною підготовкою педагогічних кадрів у процесі здобуття ними освіти.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження систем виховання молоді у античному періоді та періоді відродження Олімпійських ігор, варто зазначити, що впровадження олімпійської освіти в навчально-виховний процес школи ХХІ ст. сприятиме формуванню позитивного ставлення та інтересу до фізичної культури, спорту та олімпійського руху у школярів.

- 1.** Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017 р.
- 2.** Балтремус К. А. Гуманізація виховного процесу в старших класах загальноосвітньої приватної школи : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 / К. А. Балтремус. – К., 2003. – 20 с.
- 3.** Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К., 1998. – 204 с.
- 4.** Георгиадис К. Теоретические основы олимпийского образования / Костас Георгиадис // Наука в олимпийском спорте. – 2007. – № 2. – С. 3–16.
- 5.** Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості : теоретично-метод. проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / [ред. О. В. Сухомлинська]. – К. : ВіРА Інсайт, 2001. – 339 с.
- 6.** Кобринский М. Е., Олимпийское образование как средство гуманизации спортивной деятельности / М. Е. Кобринский, В. Высоцкий // IX Міжнар. наук. конгр. «Олімпійський спорт і спорт для всіх» : тези доп. – К., 2005. – С. 17.
- 7.** Контанистов А. Олимпийское образование в системе физического воспитания российских школьников / Александр Контанистов // Наука в олимп. спорте. – 2007. – № 2. – С. 41–45.
- 8.** Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти : Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 447 с.
- 9.** Платонов В. Н. Олимпийский спорт : в 2 кн. / В. Н. Платонов, С. И. Гуськов. – К. : Олимп. лит., 1994 – 1977. – Кн. 1. – 493 с.
- 10.** Кун Л. Всеобщая история физической культуры : пер. с венг. / Л. Кун ; под общ. ред. В. Столбова. – М. : Радуга, 1982. – 399 с.
- 11.** Ришковски В. Принципы проектирования региональной и локальной систем организации физического воспитания школьников : дис. доктора наук по физ. воспитанию и спорту : 24.00.02 / В. Ришковски. – К., 2002. – 392 с.
- 12.** Ницше Ф. Философия в трагическую эпоху / Ф. Ницше. – М. : Reel-book, 1994. – 416 с.
- 13.** Марру А. История воспитания в античности (Греция) / А. Марру. – М. : Греко-латинский кабинет, 1998. – 425 с.
- 14.** Єрмолова В. Витоки олімпійської освіти, її місце у напрямках діяльності Міжнародного олімпійського комітету та інших міждержавних організацій / В. Єрмолова // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2009. – № 1. – С. 35–39.
- 15.** Алексеенко Г. Некоторые воспитательно-образовательные аспекты олимпизма и пути гуманизации современного спорта / Г. Алексеенко, В. Морозов // V Междунар. науч. конгр. «Олимпийский спорт и спорт для всех». – Минск, 2001. – С. 62.
- 16.** Смалінскайте І. Применение интегрированной программы олимпийского воспитания для учащихся 7–8 классов в контексте общего образования Литвы / И. Смалінскайте // Междунар. форум «Молодежь – Наука – Олимпизм». – М. : Сов. спорт, 2002. – С. 131–135.
- 17.** Єрмолова В. Олімпійська освіта : теорія і практика : навч. посіб. / В. Єрмолова. – К., 2011. – 335 с.
- 18.** Кубертен П. Олимпийские мемуары / Пьер де Кубертен. – К. : Олимп. лит., 1997. – 179 с.
- 19.** Олимпийская энциклопедия / [гл. ред. С. П. Павлов]. – М. : Сов.

энциклопедия, 1980. – 415 с. **20.** Олимпийские академии России : материалы IV семинара президентов олимп. академий в рамках IX Всерос. научно-практ. конф. «Олимпийское движение и социальные процессы». – М., 1999. – 110 с. **21.** Булатова М. М. Олімпійська освіта у системі навчально-виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів України / М. М. Булатова, В. М. Єрмолова. – К. : Олімп. л-ра. – 2007. – 44 с. **22.** Сергеев В. Н. Олимпийское образование : определение сущности и перспективы направления научных исследований / В. Н. Сергеев // Теория и практика физ. культуры. – 2001. – № 7. – С. 48–49. Центр «СпАрт» РГАФК, 2002. – 346 с. **23.** Кун Л. Всеобщая история физической культуры : пер. с венг. / Л. Кун ; под общ. ред. В. Столбова. – М. : Радуга, 1982. – 399 с. **24.** Столяров В. Социология физической культуры и спорта (введение в проблематику и новая концепция) : научно-метод. пособие для ин-тов и акад. физ. культуры / В. Столяров. – М. : Гуманитар. Центр «СпАрт» РГАФК, 2002. – 346 с. **25.** Coubertin P. The Olympic Idea : discourses and Essays / Pierre de Coubertin. – Lausanne, Stuttgart, Sport-verlag, 1966. – 147 p. **26.** Coubertin P. Pedagogie sportive. Nouvelle Edition / Pierre de Coubertin. – Lausanne : Bureau international de Pedagogie sportive, 1919. – P. 128. **27.** Academie National Olympique : Fondation. Perspectives. Activites2002. – 346. – Lausanne : IOC, 1992. **28.** Столбов В. Эволюция олимпийских идей от Пьера де Кубертена до Хуана Антонио Самаранча / В. Столбов // Олимпийское движение и социальные процессы : материалы V Всерос. научно-практ. конф., посвященной 100-летию Междунар. олимп. комитета. – М., 1996. – С. 22–28. **29.** Столяров В. И. Концепция олимпийского образования (многолетний опыт разработки и внедрения в практику) / Владислав Столяров // Наука в олимп. спорте. – 2007. – № 2. – С. 30–35. **30.** Державний стандарт початкової освіти (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87). **31.** Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (схвалена колегією Міністерства освіти і науки України, протокол № 3/5-2 від 26.03.2015 року).

Рецензент: д.пед.н., професор Поташнюк І. В.